INNOVATIONS IN TECHNOLOGY AND SCIENCE EDUCATION
ISSN 2181-371X
https://sr-journals.org/index.php/ITSE

AKTYOR HAQIDA PARADOKS” VA O‘ZBEK SAN’ATSHUNOSLIGI

Sarvinoz Saksanova Zuxriddin qizi
saksonovasarvinoz15@gmail.com
Qo‘qon davlat universiteti, dotsent v.b

Annotatsiya. Mazkur tezis Deni Didroning “Aktyor haqida paradoks” asaridagi asosiy g‘oyalarni tahlil qilishga, ushbu nazariy qarashlarning jahon teatr san’atiga ta’sirini yoritishga hamda o‘zbek san'atshunosligida aktyorlik mahorati masalalarining o‘rganilishini ko‘rib chiqishga bag‘ishlangan. Tezisda Didroning aktyor hissiyoti va aql-idroki o‘rtasidagi munosabat haqidagi paradoksal qarashlari, bu qarashlarning keyingi davr teatr nazariyotchilari (Stanislavskiy, Brext) tomonidan talqini va o‘zbek san’atshunosligida aktyorlik mahorati muammolarining tadqiqi tahlil qilinadi.

Abstract: This thesis is devoted to the analysis of the main ideas of Denis Diderot's work “The Paradox of the Actor”, highlighting the influence of these theoretical views on world theater art, and examining the study of acting issues in Uzbek art criticism. The thesis analyzes Diderot's paradoxical views on the relationship between the actor's emotions and intellect, the interpretation of these views by later theater theorists (Stanislavsky, Brecht), and the research of acting problems in Uzbek art criticism.

Аннотация: Данный тезис посвящен анализу основных идей произведения Дени Дидро “Парадокс об актере”, освещению влияния этих теоретических взглядов на мировое театральное искусство, а также рассмотрению изучения вопросов актерского мастерства в узбекском искусствоведении. В тезисе анализируются парадоксальные взгляды Дидро на соотношение эмоций и интеллекта актера, интерпретация этих взглядов теоретиками театра последующего периода (Станиславский, Брехт) и исследование проблем актерского мастерства в узбекском искусствоведении.

Kirish

Deni Didro (1713–1784) — fransuz faylasufi, yozuvchisi va ma’rifatparvari bo‘lib, uning ijodiy merosi falsafa, adabiyot, pedagogika va san’atshunoslik sohalarini qamrab oladi. Uning teatr san’ati va aktyorlik mahoratiga bag‘ishlangan “Aktyor haqida paradox” (“Paradoxe sur le comédien”) asari 1770–1778 yillar oralig‘ida yozilgan bo‘lib, muallif vafotidan keyin, 1830 – yilda nashr etilgan[1]. Ushbu asar bugungi kungacha aktyorlik mahorati nazariyasining eng muhim manbalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

1. Didroning “Aktyor haqida paradox” asarining asosiy mazmuni

1.1 Asarning yozilish tarixi va tuzilishi

Didro “Aktyor haqida paradox” asarini ikki bosqichda yozgan: dastlabki variant 1770 –1773 – yillarda, so‘nggi tahriri esa 1778 – yilda amalga oshirilgan[2]. Asar dialog shaklida yozilgan bo‘lib, unda ikki suhbatdosh ishtirok etadi. Birinchi suhbatdosh Didroning o‘z qarashlarini ifodalaydi, ikkinchi suhbatdosh esa e’tiroz bildiruvchi rolini o‘ynaydi. Ushbu shakl Didroga aktyorlik mahoratining murakkab masalalarini har tomonlama muhokama qilish imkonini bergan.

1.2 Paradoksning mohiyati

[1] Diderot D. Paradoxe sur le comédien / D. Diderot. – Paris: Sautelet, 1830. – P. 5.
[2] Fellows O. Diderot / O. Fellows. – New York: Twayne Publishers, 1977. – P. 126.

Didroning asosiy talabi quyidagicha: buyuk aktyor hissiyotga berilmasligi kerak, ya'ni u sahna yuzida ifodalayotgan hissiyotlarni o'zi aslida his qilmasligi lozim[3]. Didroning ta'kidlashicha, "haddan tashqari sezgirlik yomon aktyorlarni yaratadi, mutlaq sezgirlikning yo'qligi esa eng yuksak aktyorlik sifatidir"[4].

Didro o'z qarashini quyidagi dalillar bilan asoslaydi:

1. Takrorlanmaslik muammosi: Hissiyotni ixtiyoriy ravishda takrorlab bo'lmaydi. Agar aktyor chinakam hissiyotga berilsa, u spektaklni har gal yangitdan ijro etishda bir xil darajada muvaffaqiyatli bo'la olmaydi[5].

2. Yosh omili: Aktyorlik mahoratining eng yuksak cho'qqisi yoshlik davrida emas, balki uzoq tajriba orttirilgan, ehtiroslar shiddati pasaygan, aql va ruhiyat boshqaruvni qo'lga olgan davrda erishiladi[6].

3. Ichki holat va tashqi ifoda nomuvofiqligi: Ko'plab faktlar aktyorning real hissiyotlari uning sahnada ifodalayotgan hissiyotlaridan farq qilishini ko'rsatadi[7].

4. Ikki vazifani bir vaqtda bajarish imkonsizligi: Aktyor o'z o'yinini kuzatishi, uning ta'sirini nazorat qilishi, imo – ishoralari va nidolarini to'g'rilashi, sahnadagi vaziyatni kuzatishi, rol matnini eslab turishi kerak. Bu tanqidiy ishlarning barchasi samimiy hissiyot bilan birga bo'lishi mumkin emas[8]. Chinakam qayg'u chekayotgan inson, xuddi aktyor kabi stulga cho'kishi mumkin, ammo u yiqilayotganda o'z holatini kuzatmaydi va uni ifodali hamda uyg'un qilish haqida o'ylamaydi, balki butunlay qayg'usiga beriladi[9].

1.3 Ideal aktyor obrazi

Didro nazarida, buyuk aktyor aql – idrok, kuzatuvchanlik va xotira kuchi bilan ish yuritadi. U inson tabiatini chuqur o'rganadi, qandaydir ideal namunaga doimo taqlid qiladi, tasavvuri va xotirasi boshqaruvida harakat qiladi. Bunday aktyor doimo mukammal bo'ladi: unda hamma narsa o'lchangan, o'rganilgan va tartibga solingan[10].

Didro ingliz aktyori Devid Garrikni misol qilib keltiradi: "Garrik boshini eshikdan chiqarib, to'rt – besh soniya ichida uning yuzi quvonchdan mo'tadil xursandchilikka, xursandchilikdan xotirjamlikka, xotirjamlikdan hayratga, hayratdan ajoyiblikka, ajoyiblikdan qayg'uga, qayg'udan tushkunlikka, tushkunlikdan qo'rquvga, qo'rquvdan daxshatga, daxshatdan umidsizlikka va bu holatdan yana birinchi holatga qaytdi"[11].

2. Didro paradoksining jahon teatr nazariyasidagi o'rni

2.1 Didrodan keyingi davr nazariyotchilari talqini

Didroning g'oyalari keyingi davr teatr nazariyotchilari tomonidan turlicha talqin qilingan. Rossiyalik teatr amaliyotchisi Konstantin Stanislavskiy Didro nazariyasini "tasvirlash san'ati" (art of representation) sifatida rivojlantirdi[12]. Stanislavskiy tizimida aktyor hissiyotini o'rganish va uni boshqarish masalalari muhim o'rin tutadi.

Nemis dramaturgi Bertolt Brext esa Didro g'oyalariga yaqin pozitsiyada turadi. Brextning "epik teatr" nazariyasida aktyor tomoshabinda illyuziya yaratishga emas, balki voqeaga tanqidiy munosabat uyg'otishga intiladi. Buning uchun aktyor qahramon bilan to'liq qo'shilib ketmasligi, aksincha, undan "uzoqlashgan" holda o'ynashi kerak[13].

2.2 Ikki yondashuv: "ichki" va "tashqi" aktyorlik

XX asr teatr nazariyasida Didro paradoksi atrofida ikki asosiy yondashuv shakllangan:

[3] Durant W. The Story of Civilization. Volume 9: The Age of Voltaire / W. Durant. – New York: Simon&Schuster, 1965. – P. 624.
[4] Binet A. The Paradox of Diderot / A. Binet // The Paradox of the Actor. – North Charleston: CreateSpace, 2015. – P. 7.
[5] Furbank P. N. Diderot: A Critical Biography / P. N. Furbank. – New York: Alfred A. Knopf, 1992. – P. 355.
[6] O'sha manba. – B. 356.
[7] Fellows O. Diderot / O. Fellows. – New York: Twayne Publishers, 1977. – P. 128.
[8] Binet A. The Paradox of Diderot / A. Binet // The Paradox of the Actor. – North Charleston: CreateSpace, 2015. – P. 8.
[9] O'sha manba. – B. 9.
[10] Didro D. Aktyor haqida paradoks / D. Didro; tarj. S. E. Siyovushgil. – Istanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022. – B. 23.
[11] Fellows O. Diderot / O. Fellows. – New York: Twayne Publishers, 1977. – P. 128.
[12] Paradox of the Actor // Wikipedia. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Paradox_of_the_Actor. – Murojaat sanasi: 10.03.2026.
[13] Brext B. Teatr haqida / B. Brext; tarj. H.Yo'ldosh. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1976. – B. 45.

1. Transformatsion (Stanislavskiy an'anasi) — aktyor qahramonga aylanadi, uning hissiyotlarini o'z hissiyoti sifatida qayta yashaydi.

2. Demonstratsion (Brext an'anasi) — aktyor qahramonni ko'rsatadi, unga taqlid qiladi, lekin o'zligini yo'qotmaydi.

Pol Binnerts ta'kidlaganidek, haqiqat ikki yondashuv o'rtasida yoki ularning kengaytmasida yotadi: "Aktyorlik san'ati aktyorning qahramonga aylanmasdan turib, uni gavdalantirish qobiliyatidadir. Xuddi musiqachi o'z asbobida chalgani kabi, aktyor ham o'z tanasida asbob sifatida chaladi"[14].

3. O'zbek san'atshunosligida aktyorlik mahorati muammolari

3.1 O'zbek teatrshunosligining shakllanishi

O'zbek teatr san'ati va san'atshunosligi XX asr boshlarida jadid ma'rifatparvarlari faoliyati bilan bog'liq holda rivojlandi. Behbudiy, Avloniy, Fitrat, Cho'lpon kabi namoyandalar nafaqat dramatik asarlar yaratdilar, balki teatr san'ati nazariyasi bilan ham shug'ullandilar[15]. Ular aktyorlik mahorati, sahna nutqi, rejissyorlik masalalariga oid dastlabki qarashlarni shakllantirdilar.

3.2 Mannon Uyg'ur va aktyorlik mahorati masalalari

O'zbek professional teatr san'atining asoschilaridan biri Mannon Uyg'ur aktyorlik mahorati masalalariga katta e'tibor bergan. Uning rahbarligida "qiziqchilik"dan professional aktyorlik san'atiga o'tish jarayoni kechgan. Mannon Uyg'ur aktyorlarning sahnadagi tabiiyligi, jonli so'zlashuvga yaqinligi, psixologik chuqurlikka intilishiga alohida ahamiyat qaratgan.[16]

3.3 O'zbek san'atshunosligida Didro g'oyalarining o'rganilishi

O'zbekistonlik san'atshunos olimlar Didroning aktyorlik haqidagi qarashlarini tahlil qilganlar. Xususan, professor M.Rahmonovning "O'zbek teatri tarixi" asarida Didroning teatr nazariyasiga qo'shgan hissasi yoritilgan[17]. Shuningdek, I.Sulton, B.Imomovlarning tadqiqotlarida aktyorlik mahorati muammolari, uning nazariy asoslari ko'rib chiqilgan.

O'zbek olimlarining tadqiqotlarida Didroning quyidagi g'oyalari alohida e'tirof etilgan:

1) Aktyorning ichki texnikasi va tashqi ifoda vositalari uyg'unligi
2) Aktyorlik mahoratida takrorlanmaslik muammosi
3) Aktyor va qahramon munosabati
4) Aktyorlik mahoratida aql va hissiyotning roli

3.4 O'zbek aktyorlik maktabi va uning o'ziga xosligi

O'zbek aktyorlik maktabi o'ziga xos an'analarga ega. Xalq og'zaki ijodidagi "qiziqchilik" an'analari, qadimgi xalq tomoshalari, keyinchalik professional teatrning shakllanishi o'zbek aktyorlik maktabining o'ziga xosligini belgilagan. O'zbek aktyorlari ijodida xalqchillik, badihago'ylik, musiqaviylik, plastik ifodaviylik kabi xususiyatlar muhim o'rin tutgan[18].

3.5 Zamonaviy o'zbek san'atshunosligidagi yondashuvlar

Mustaqillik yillarida o'zbek san'atshunosligida aktyorlik mahorati muammolariga yangicha yondashuvlar paydo bo'ldi. Zamonaviy tadqiqotchilar Didro paradoksini milliy aktyorlik an'analari kontekstida o'rganmoqdalar. Jumladan, aktyorning sahnadagi mavjudligi, uning psixofizik apparati, qahramon bilan munosabati masalalari yangicha talqin qilinmoqda[19].

Xulosa

Deni Didroning "Aktyor haqida paradox" asari teatr nazariyasi tarixidagi eng muhim manbalardan biri bo'lib, unda ilgari surilgan g'oyalar bugungi kungacha o'z dolzarbligini

[14] Binnerts P. The Dilemmas of the Actor: Who Is He and What Is His Task? // Acting in Real Time / P. Binnerts. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2012. – P. 16.
[15] Rahmonov M. O'zbek teatri tarixi (XVIII asrdan XX asr avvaligacha) / M. Rahmonov. – Toshkent: Fan, 1968. – B. 178.
[16] Uyg'ur M. Tanlangan asarlar / M. Uyg'ur. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1972. – B. 45.
[17] Rahmonov M. O'zbek teatri tarixi (XVIII asrdan XX asr avvaligacha) / M. Rahmonov. – Toshkent: Fan, 1968. – B. 112.
[18] Rahmonov M. O'zbek teatri tarixi (XVIII asrdan XX asr avvaligacha) / M. Rahmonov. – Toshkent: Fan, 1968. – B. 112.
[19] Imomov B., Jo'rayev Q., Hakimova H. O'zbek dramaturgiyasi tarixi / B. Imomov, Q. Jo'rayev, H. Hakimova. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – B. 134.

yo‘qotmagan. Didroning aktyor hissiyotga berilmasligi, aql-idrok va kuzatuvchanlik bilan ish yuritishi kerak degan tezisi keyingi davr teatr nazariyotchilari tomonidan turlicha talqin qilingan.

O‘zbek san’atshunosligida aktyorlik mahorati muammolari XX asr boshlaridan boshlab o‘rganila boshlagan. Mannon Uyg‘ur singari teatr arboblari va Rahmonov, Sulton, Imomov singari san’atshunos olimlarning tadqiqotlarida aktyorlik mahoratining nazariy va amaliy masalalari yoritilgan. O‘zbek aktyorlik maktabi o‘ziga xos an’analarga ega bo‘lib, unda xalqchillik, badihago‘ylik, musiqaviylik kabi xususiyatlar muhim o‘rin tutadi.

Zamonaviy o‘zbek san'atshunosligida Didro paradoksi milliy aktyorlik an’analari kontekstida yangicha talqin qilinmoqda. Bu esa o‘zbek teatr san’ati nazariyasining jahon teatr fikri bilan uyg‘unlashuvi, o‘zaro boyishiga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Didro D. Aktyor haqida paradoks / D. Didro; tarj. S. E. Siyovushgil. – Istanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022. – 96 b.
2. Дидро Д. Парадокс об актере / Д. Дидро. – Санкт-Петербург: Планета музыки, 2022. – 64 с.
3. Brext B. Teatr haqida / B. Brext; tarj. H. Yo‘ldosh. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1976. – 256 b.
4. Rahmonov M. O‘zbek teatri tarixi (XVIII asrdan XX asr avvaligacha) / M. Rahmonov. – Toshkent: Fan, 1968. – 312 b.
5. Imomov B., Jo‘rayev Q., Hakimova H. O‘zbek dramaturgiyasi tarixi / B. Imomov, Q. Jo‘rayev, H. Hakimova. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 288 b.
6. Uyg‘ur M. Tanlangan asarlar / M. Uyg‘ur. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1972. – 320 b.
7. Sulton I. Adabiyot nazariyasi / I. Sulton. – Toshkent: O‘qituvchi, 1980. – 368 b.
8. Qodirov M. O‘zbek aktyorlik mahorati masalalari / M. Qodirov. – Toshkent: Fan, 2005. – 192 b.
9. Binnerts P. Acting in Real Time / P. Binnerts. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2012. – 290 p.
10. Durant W. The Story of Civilization. Volume 9: The Age of Voltaire / W. Durant. – New York: Simon&Schuster, 1965. – 898 p.
11. Fellows O. Diderot / O. Fellows. – New York: Twayne Publishers, 1977. – 210 p.